

Univerbizované výrazy odvozené sufixy od slov s časovým významem

IVANA KOLÁŘOVÁ
(Brno)

Univerbizované výrazy v češtině konkurují víceslovným pojmenováním stále častěji nejen v mluvených projevech, ale i v psaných textech (srov. např. Čechová a kol. 2003: 45–46). Za univerbizáty považujeme jednoslovná pojmenování vytvořená z pojmenování víceslovného přidáním sufixu k odvozovacímu základu jedné z jeho součástí: *propisovací tužka* – *propisovačka*, výrazy vzniklé elipsou části víceslovného pojmenování: *filozofická fakulta* – *filozofická*, popř. přechodem víceslovného pojmenování v kompozitum: *stará čeština* – *staročeština* (srov. *Encyklopedický slovník češtiny* 2002: 505). Podle hodnocení ve *Slovníku spisovné češtiny* (dále jen *SSČ*) a *Slovníku spisovného jazyka českého* (dále jen *SSJČ*) se univerbizáty uplatňují hlavně v mluvených projevech, neboť patří častěji do slovní zásoby nespisovné – do slangu a profesní mluvy (srov. např. Hubáček 1988: 58, 140 aj.; též vysvětlení u příslušných hesel v *SSČ* a *SSJČ*). O tom, že se univerbizáty stále častěji objevují i v psaných textech a že jsou mezi nimi i výrazy spisovné, popř. termíny, svědčí několik stovek dokladů z Českého národního korpusu (dále jen *ČNK*) SYN2000 a jejich hodnocení ve zmiňovaných slovnících.

Mezi doklady ze SYN2000 se nacházejí také univerbizované výrazy vytvořené od odvozovacích základů slov s časovým významem tvořících součást víceslovného pojmenování:

- od relačních adjektiv odvozených od názvu časové jednotky *hodinový*, *minutový* a složených adjektiv s těmito komponenty, od složených adjektiv s komponentem *-letý* (*dvouletý*, *pětiletý*), popř. od adjektiva *časový*;
- od deverbativního adjektiva odvozeného od slovesa vyjadřujícího trvání v čase (*trvalý*).

Univerbizáty utvořené od výše uvedených výrazů a konkurující víceslovným pojmenováním s nimi označují:

- akci, událost trvající určitý čas (složená slova s komponenty *-hodinovka*, *-minutovka* – např. *dvouhodinovka*, *pětiminutovka*), pracovní dobu / směnu podle počtu hodin (např. *dělá desítky* = *desetihodinové směny*, pracuje na *dvanáctky* = *na dvanáctihodinové směny*);
- období charakterizované počtem let vyjádřeným základovým adjektivem univerbizátu (*pětiletka*, *dvouletka*);
- instituce, většinou školy charakterizované počtem let potřebným k jejich úspěšnému ukončení: *devítiletka* (*devítiletá škola*), *jedenáctiletka* (*jedenáctiletá škola*);
- rostliny: *trvalka* (*trvalá* / *vytrvalá* / *trvale rostoucí rostlina*), *dvouletka* (*dvouletá rostlina*), *zimák* (*zimní dub*);
- živočichy (koně) podle věku: *tříletek* (tříletý kůň), *čtyřletek* (čtyřletý kůň).

Pokusíme se též srovnat stylovou charakteristiku textů s nimi a textů s víceslovnými spojeními, která jim konkurují.

1. Univerbizované **názvy sportovních akcí, sportovních disciplín** konkurují často spojení relačního adjektiva a substantiva, které pojmenovává sportovní akci nebo disciplínu.

1.1. Sousedí **časový** + substantivum **závod, soutěž, jízda apod.** konkuruje pravděpodobně univerbizát *časovka* – *časová jízda*; podle SSČ jde o spisovný výraz (SSČ 2005: 46) a synonymem tohoto univerbizátu bývá spíše spojení *závod na čas*, resp. *jízda na čas*. *Časovka* se zpravidla užívá pro označení závodu silniční cyklistiky nebo závodu motoristického. Slovtvorná struktura tohoto slova by svědčila o jeho tvoření sufixem *-ka* od odvozovacího základu adjektiva *časový* (srov. Dokulil 1967: 314 n.). V SYN2000 je *časovka* ze všech univerbizátů odvozených od slov s časovým významem, která jsme vyhledávali, výrazem nejvíce frekventovaným, všech 550 dokladů se nachází v publicistických textech. Ve srovnání s tímto počtem se výskyt konkurujících sousloví *jízda na čas* (6 dokladů), *časová jízda* (2 doklady) a *časový závod* (2 doklady) může jevit jako zanedbatelný a je zřejmé, že *časovka* zcela nahradila tyto víceslovné názvy. V důsledku vysokého výskytu vykazují stylové charakteristiky textů se slovem *časovka* výrazně širší rozpětí než texty s výrazy *časová jízda* a *jízda na čas*: *časovka* se objevuje jak v textech zpravodajských, založených pouze na sdělení faktů a obsahujících pouze jazykové prostředky stylově neutrální (srov. např. Čechová a kol. 2003: 224-227), tak v

textech s komentáři autora, v textech prozrazujících zaujetí pisatele, vyjadřujících citový postoj, v textech s výrazy citově zabarvenými (Čechová a kol. 2003: 227 n.). Výrazy *časová jízda* a *jízda na čas* byly nalezeny v textech stylově neutrálních. Jak *časovka*, tak *časový závod*, *časová jízda* a *jízda na čas* se objevují převážně v textech spisovných:

- *Výsledky 8. etapy závodu Porýním-Falcí: 1. část (101 km): 1. Lema (Austrálie), druhá část – časovka jednotlivců na 16 km: 1. Audehm (SRN).* (zpravodajský text; MF DNES 1999); *Desátou etapu Tour L'Avenir (72 km) vyhrál Dekleer (Niz.), jedenáctou (časovku) Francouz Simon.* (zpravodajský text; *Lidové noviny* 1992). – *Cyklistika: Australan Josua Kerten se stal juniorským mistrem světa v časovém závodě na 1 km s pevným startem* (zpravodajský text; *Hospodářské noviny* 1995).
- *Tvář vedoucího závodníka Tour de France Pascala Lina je zkrivena vyčerpáním. To mu tak dala zabrat pondělní časovka* (komentující subjektivně zabarvený text; *Lidové noviny* 1992); *Krátká časovka na Bohemii je novinkou, a to celkem vítanou; Silničáři odletěli do Barcelony nažhaveni pro časovku* (subjektivně hodnotící texty; MF DNES 1992).

1.2. Spojením se složenými adjektivy s komponentem *-hodinový*, *-minutový* a substantivy označujícími sportovní akci nebo disciplínu *zápas*, *turnaj*, *utkáni*, *závod*, *hra*... konkurují v textech se sportovní tematikou univerbizáty s komponenty *-hodinovka*, *-minutovka*: *hodinovka*, *dvouhodinovka*, *čtyřiaadvacetihodinovka*, *dvanáctihodinovka*, *desetihodinovka*, *šestihodinovka* // *čtyřiaadvacetihodinový závod*, *dvanáctihodinový závod*, *šestihodinový závod*, *hodinový závod*, *hodinový desetiboj*, *dvouhodinový desetiboj*; *desetiminutovka*, *dvacetiminutovka*, *pětiminutovka*... // *desetiminutová hra*, ale též *pětiminutová výhoda hry*, *pětiminutové přerušení hry* apod. Struktura těchto univerbizátů svědčí o jejich tvoření sufixem *-ka* od odvozovacího základu adjektiv s komponenty *-hodinový*, *-minutový*.

Z výrazů odvozených od adjektiv s komponentem *-hodinový* je v SYN2000 nejčastější výraz *hodinovka* (56 x v publicistických textech), považovaný za spisovný (srov. SSSJ II 1989: 58). Označují nejčastěji především hodinový desetiboj, hodinový silniční závod, odpovídající sousloví se vyskytuje zřídka (*hodinový desetiboj* 3 x, *hodinový závod* 2 x, *hodinové finále* 1 x). Složené adjektivum *čtyřiaadvacetihodinovka* se objevilo 21 x, zatímco adjektivum *čtyřiaadvacetihodinový* ve spojení se substantivou *závod*, *turnaj*, *maratón* pouze 9 x; univerbizát *dvanáctihodinovka* se podařilo vyhledat 4 x, zatímco *dvanáctihodinový závod*, *turnaj*, *dvanáctihodinová hra* vůbec. Slova *dvouhodinovka* a *šestihodinovka* mají pouze

po 1 dokladu, spojení adjektiv *dvouhodinový zápas, závod* bylo vyhledáno 9 x, *šestihodinový závod, maratón* celkem 3 x.

Srovnání univerbizátů s komponenty *-hodinovka, -minutovka* v SYN2000 ukazují na vyšší frekvenci slov s komponentem *-minutovka*. Ta z nich, které se objevují nejčastěji, mají několikrát vyšší výskyt než jim odpovídající spojení adjektiv s komponentem *-minutový* a substantivy *zápas, turnaj, hra, utkání...* Ze 151 nalezenných dokladů univerbizátu *dvacetiminutovka* je 149 v textech publicistických, univerbizát *desetiminutovka* se objevuje 58 x, *pětiminutovka* 29 x, *pětačtyřicetiminutovka* 18 x – jako slova označující část zápasu, závodu apod. se objevily i tyto výrazy pouze v textech publicistických. Konkurojící spojení s adjektivem *dvacetiminutový* se objevila pouze 2 x (*dvacetiminutový sestřih ze dvou zápasů* a *dvacetiminutový sestřih z nejzajímavějších závodů*), spojení *desetiminutový zápas, závod, hra* apod. nebylo nalezeno vůbec, adjektivum *pětiminutový* v textech o zápasech, sportovních hrách apod. bylo nalezeno pouze v jednom dokladu (*pětiminutová výhoda hry*). Spíše ojediněle se objevily další výrazy s komponentem *-minutovka*: po 3 dokladech jsme našli u výrazů *sedmiminutovka, dvanáctiminutovka, dvouminutovka* a 1 doklad slova *třicetiminutovka*. Spojení s adjektivem *dvouminutový* bylo nalezeno 4 x (*dvouminutová hra, dvouminutová penalizace, dvouminutový trest*), od spojení s adjektivem *třicetiminutový* se podařilo vyhledat 2 doklady (*třicetiminutová hra, třicetiminutový trest*), spojení s adjektivy *sedmiminutový, dvanáctiminutový, třeminutový, pětačtyřicetiminutový* označující sportovní akci nebo její část se vyhledat nepodařilo. Naopak byla v SYN2000 ve spojení s označením sportovní akce nebo disciplíny vyhledána adjektiva *minutový (minutová přesilová hra* apod.), *patnáctiminutový, půlminutový*, zatímco univerbizáty *minutovka, půlminutovka, patnáctiminutovka* aj. vyhledány nebyly.

Doklady ze SYN2000 ukázaly, že univerbizátům s komponentem *-minutovka* častěji než spojení se složenými adjektivy se součástí *-minutový* konkurují výrazy *pět / deset / dvacet minut zápasu, hry, turnaje* apod. Spojení (*prvních / posledních*) *deset minut zápasu, deset minut před koncem / poločasem zápasu* apod. se objevila cca 25 x, podobné výrazy s časovým určením *dvacet minut* byly vyhledány ve 20 dokladech (*po dvaceti minutách hry...; rozmezí dvaceti minut zápasu...*), stejně jako spojení s časovým určením *pět minut (zápasu, hry...)*. Časové určení *třicet minut* se ve spojení se substantivem *hra, zápas* apod. objevilo v 8 dokladech. U všech jednoznačně převládá výskyt v textech publicistických: Výraz *hodinovka* označující „*hodinový závod*“, „*hodinový desetiboj*“ se objevuje jak v textech zpravodajských s výrazy stylově neutrálními, tak v textech komentujících, hodnotících s výrazy stylově zabarvenými: *Rekord v hodinovce Bordeaux – Angli-*

cký cyklista Chris Boardman vytvořil nový světový rekord v hodinovce, když za 60 minut překonal vzdálenost 52,272 km. (zpravodajský text; MF 1993) – Španělský cyklista přemýšlí také o možné účasti na nadcházejících olympijských hrách a myslí i na překonání rekordu v hodinovém závodě, jež drží Švýcar Tony Rominger (zpravodajský text; MF 1996).

Především univerbizáty s komponentem *-minutovka* se objevují spíše v textech s jazykovými prostředky stylově zabarvenými, v textech založených na subjektivním hodnocení. Ovšem v SYN2000 se v textech stylově zabarvených objevují také spojení *pět minut zápasu*, *deset minut hry* apod.:

– *O výsledku se rozhodlo mezi 60. a 70. minutou. Během této desetiminutovky hosté nastříleli v rychlém sledu tři branky a zbytek se mohl dohrávat v poklidu* (text obsahující subjektivní hodnocení; MF DNES 1996); *První dvacetiminutovka přinesla přehledku neproměněných příležitostí.* (text obsahující subjektivní hodnocení; MF DNES 1996); *Úvodní pětiminutovka tomu však nenasvědčovala, rumunský tým vtrhl do boje střemhlav a předváděl maximální ofenzivní fotbal* (text obsahující subjektivní hodnocení; MF DNES 1996); *Když pak po deseti minutách hry obránce Dulca stáhl rukama na zem do pokutového území pronikajícího Sellimiho, ukázal sudí nekompromisně na značku penalty, z níž Suájah zajistil vedení outside-roví.* (text obsahující subjektivní hodnocení; Právo 1998); *Prostějovský celek začal dobře, ale po dvaceti minutách hry chtěl zabránit Spácil Vokálovi dostat se po centru Pokorného k míči a nešťastně změnil jeho směr do vlastní sítě* (text obsahující subjektivní hodnocení; Prostějovský týden 1998).

– *Od 12.15 hodin začne první semifinálový zápas mezi Lišovem a Chlumem, hned potom se střetne Zliv s Lokomotivou.* Po dvacetiminutové přestávce bude turnaj pokračovat utkáním o třetí místo (zpravodajský text; MF 1994).

2. Univerbizované názvy akcí souvisejících se školním prostředím – výukových forem apod. konkurují často spojení složeného adjektiva s komponentem *-hodinový* a substantiv *přednáška*, *seminář*, *výuka*; univerbizáty pojmenovávají výukové formy podle délky v hodinách bývají tedy tvořeny stejným slovtvorným postupem jako označení sportovních akcí a disciplín. Frekvence univerbizátů z této významové skupiny se podle dokladů ze SYN2000 jeví jako výrazně nižší než frekvence univerbizovaných pojmenování sportovních akcí a nižší než jim odpovídající víceslovná pojmenování. Slovo *hodinovka* se objevuje 1 x, *jednohodinovka* 2 x, zatímco sousloví *hodinová přednáška* 6 x, *hodinové cvičení* 4 x, *hodinová výuka* 2 x, *hodinový seminář* 1 x, *hodinová lekce* 1 x, *dvouhodinovka* má 6 dokladů, sousloví s adjektivem *dvouhodinový* 18 x (14 x *dvouhodinová přednáška*, 2 x *dv-*

ouhodinový seminář, 2 x dvouhodinová lekce). Trojhodinovka se objevuje 3 x, so-
 usloví tříhodinová přednáška 3 x, tříhodinová lekce 2 x. Výskyt univerbizátů není
 vázán jen na texty publicistické, ale též na literaturu faktu, především na publikaci
 V. Černého *Paměti*. V těchto textech vedle sebe někdy stojí jak výrazy hovorové,
 subjektivně zabarvená hodnocení, tak výrazy knižní: *Celou jeho vědu však lze na-
 lézt již tiskem v svazcích Soustavy pedagogiky, již na závěr své kariéry vydal. Nuda.
 S radostí však naopak vzpomínám na jednosemestrovou dvouhodinovku (léto
 1927) Josef & tg.; Hendrichovu Pedagogika a filozofie (Černý 1994); Těch pět ho-
 din měl rozděleno na dvojí čtení, v úterý od 4 do 7 hodin, v pátek od 4 do 6, vždy ve
 velkém sále přímo z hlavního dvora v Klementinu, jenomže ta trojhodinovka nikdy
 netrvala déle než stěží dvě hodiny, dvouhodinovka nikdy víc než pět čtvrtí (Černý
 1994). V publicistických textech se univerbizáty s komponentem -hodinovka obje-
 vují většinou v kontextu hovorových výrazů: *Právě mu skončila dvouhodinovka
 výtvarné výchovy, zhruba za deset minut ho čeká další „várka“ (MF DNES 1998);
 V nových učebních osnovách dostal nový předmět prostor jedné týdenní dvouhodi-
 novky, žákům jej budou učitelé přednášet jedno pololetí (MF DNES 1999).**

Víceslovná označení výukových forem jako většina sledovaných výrazů pře-
 evládá v textech publicistických: *Princip je jednoduchý, výše kreditů za předmět je
 přímo úměrná počtu výukových hodin. Když si například student запиše mikroeko-
 nomii, má týdně dvouhodinovou přednášku a hodinový seminář (Lidové noviny
 1999); Přibližně hodinové přednášky budou promítány v Domě kultury pětkrát v
 týdnu – v úterý, středu, pátek, sobotu a neděli (Letohrad 1998). Podobně jako např.
 u pojmenování sportovních akcí s komponentem -minutovka jsme se také u spoje-
 ní s adjektivem se složkou -hodinový v SYN2000 setkali se spojeními, jimž neo-
 dpovídají univerbizáty: čtyřhodinová přednáška, osmihodinová výuka, šestiho-
 dinová přednáška, desetihradinová lekce, půlhodinová lekce.*

3. Univerbizované názvy **televizních, rozhlasových a jiných pořadů** jsou
 tvořeny stejným slovtvorným prostředkem – sufiksem -ka a od stejných adjektiv
 jako univerbizáty označujícími sportovní akce a výukové formy. Vyhledat se poda-
 řilo univerbizáty *desetiminutovka (štábní desetiminutovka, dílenská desetiminu-
 tovka, polední desetiminutovka TV Nova, desetiminutovka premiéra, ranní deseti-
 minutovka...), pětiminutovka, dvouminutovka, dvacetiminutovka a hodinovka,
 půlhodinovka.*

Zatímco univerbizát *desetiminutovka* označující typ pořadu, vzdělávací akce,
 publicistické interview apod. byl nalezen ve 30 dokladech, a to v textech
 publicistických, v literatuře faktu i v textech uměleckých, *dvouminutovka* se ob-

jevuje pouze 4 x. Víceslovná pojmenování *desetiminutový pořad, program, setkání* apod. se objevila v přibližně stejném počtu jako *desetiminutovka* – 26 dokladů, spojení *desetiminutový pořad, program, setkání, chvíle*; univerbizát *pětiminutovka* se objevil 9 x (nejčastěji *pětiminutovka s premiérem*), spojení *pětiminutový pořad, chvíle, rozhovor* apod. pouze 5 x. Vyjádřením *třicetiminutový / patnáctiminutový / devadesátiminutový program, pořad, rozhovor* apod. při označení programů nebo kulturních akcí univerbizáty v textech SYN2000 nekonkurují. Univerbizáty s komponentem *-hodinovka* se vyskytují v nízkém počtu: *hodinovka* 6 x (polovina se nachází v administrativních textech, 2 v publicistických a 1 v uměleckém textu), *dvouhodinovka* 1 x, *půlhodinovka* 2 x (v administrativních textech), zatímco víceslovná pojmenování s adjektivem *hodinový* celkem ve 46 dokladech.

Doklady ze SYN2000 ukazují, že stylová charakteristika textů s univerbizáty s komponentem *-minutovka* označujícími kulturní pořady a programy má široké rozpětí podobně jako styl textů se sportovní tematikou s výrazy *časovka* nebo *hodinovka*. Tzv. „*-minutovky*“ se objevují nejčastěji v textech publicistických: *Na vernisáži Lysáček nabídl „cimrmanovský“ živý obraz inspirovaný dílem Svoboda vede lid od Rubena Delacroixe. Oblečený do půli těla s plachtou kolem beder, odhalenou hrudí a s francouzskou vlajkou se studenty gymnázia „bránil“ úctyhodnou pětiminutovku za zvuků vynikající hudby francouzského klavíristy Erica Satie...* (MF DNES 1999); *Několikanásobně menší sumu pak TV Nova požaduje například u situační komedie Nováci, která je cenově srovnatelná s pětiminutovkou Václava Klause Otázky pro premiéra* (MF DNES 1996); ale také v literatuře faktu: *Vladimír Mečiar svoje desetiminutovky natáčel obvykle přímo ve studiu a nutno s uznáním konstatovat, že jako jediný politik nepoužíval přitom ani papír, ani čtecí zařízení* (Bubílková 1993). Doklady z umělecké literatury ukazují možnost využití slov s komponentem *-minutovka* v kontextu výrazů hovorových, popř. i nespisovných: *Agitátoři čet nejsou pravidelně instruktážováni, nejsou, soudruhu nadporučíku. Ranní desetiminutovky se dělají jen formálně. Nástěnný noviny zejou prázdnotou* (Škvorecký 1990).

4. Univerbizované názvy období, etap, časových úseků konkurují převážně spojení tvořenému přívlastkovým adjektivem s komponentem *-letý* a substantivem *období, úsek*, popř. *plán...*, od odvozovacího základu těchto adjektiv jsou tvořeny sufixem *-ka*: *dvouletka (dvouleté období, dvouletý plán), pětiletka (pětileté období, pětiletý plán)*, podobně *desetiletka, čtyřletka, sedmiletka, šestiletka, čtyřicetiletka*.

4.1. Podle očekávání je nejčastěji se vyskytujícím výrazem *pětiletka* s předpokládaným významem „pětileté období“, „pětiletý plán“, převažující v publicistických textech (128 z celkového počtu 163 dokladů), v odborných textech se objevil pouze 21 x. Konkurojící sousloví *pětileté období*, *pětiletý plán* byla nalezena celkem ve 116 dokladech, tj. v nižším počtu než *pětiletka*, i jejich výskyt převažuje v publicistických textech: *Prý u nás do roku 2000 poklesne spotřeba energetického uhlí nejméně o 35 %, produkce uhelných elektráren poklesne na cca 40 % současné úrovně a výroba elektrické energie v jaderných elektrárnách se zvýší na 50 % celkové výroby elektřiny. To zní jak centrální plánování z dob pětiletok* (Respekt 1992); *Osmá pětiletka je rovněž obdobím největších úspěchů v rozvoji a přestavbě čínských železnic* (České dráhy 1999); *Pišeme rok 1995 a v obou zemích – České republice i bývalé NDR – budeme končit první porevoluční pětiletku* (Hospodářské noviny 1995); *Privatizace – to jsou vlastně změny za pochodu. Nevíme, co všechno bude následovat. Naštěstí doby pětiletých plánů už máme za sebou* (MF DNES 1992).

Druhým nejčastěji se vyskytujícím univerbizátem z této skupiny je *dvouletka* – jako označení dvouletého období / dvouletého plánu se tento výraz objevil 13 x (z toho 11 x v textech publicistických), 6 x jako přenesené pojmenování – 2 x v plurálu *Dvouletky* jako název pražské ulice, 4 x jako označení domu postaveného v období dvouletého plánu v 50. letech. Nad tímto univerbizátem převažuje výskyt sousloví *dvouleté období*, které se objevilo 56 x, *dvouletý plán* 7 x, opět nejčastěji v publicistických textech: *Podle starých učebnic dějepisu šířila prý buržoazie po vyhlášení dvouletky 47-48 heslo: Čím hůře, tím lépe* (MF DNES 1994); *Střed města je plný nevysokých cihlových domů, kterým tu lidé říkají dvouletky. Domy totiž vrostly za poválečného dvouletého plánu...* (Lidové noviny 1997); *Znovu opakují: dle mého názoru tuhle krizi přečkáme, po svobodných volbách tady budeme mít smysluplnou vládu, i když její úkoly budou tak strašně obtížné, že ji asi nazveme „vládou národní oběti“. Ale tohle dvouleté období, proti kterému je to, co dnes prožíváme, legrace...* (Respekt 1990). 5 dokladů se podařilo vyhledat u univerbizátu *čtyřletka* s významem „čtyřletý plán“ (*New Deal*, *Göhringova čtyřletka*), zatímco *čtyřleté období* se podařilo vyhledat 47 x, ne však ve stejném významu jako *čtyřletka*, ale jako označení volebního období vlády, senátu, parlamentu, zastupitelstva. 5 x se v textech SYN2000 objevuje též *sedmiletka* (označuje sedmileté období / sedmiletou etapu v Evropské unii), zatímco *sedmileté období* se vyskytlo 8 x, ovšem opět v jiném významu než *sedmiletka* – jako označení funkčního období patriarchy, ministerského předsedy apod. 4 x se objevilo slovo *desetiletka* ve významu „desetileté období“ – tvorby, období po revoluci, po listopadové

období, podobně *desetileté období* (25 dokladů) znamená většinou také deset let po revoluci, ale častěji období v Evropské unii, popř. období do přijetí ČR do EU. Ojedinelé jsou univerbizáty *šestiletka* (s významem „šestileté studium na Akademii“), zatímco spojení *šestileté období*, *šestiletý plán* (20 dokladů) znamená většinou volební období nebo období, na které jsou stanoveny hospodářské cíle, a *čtyřicetiletka* (*čtyřicet let totality* / *čtyřicetileté období totality*), *čtyřicetileté období* se vyskytlo 9 x většinou ve stejném významu jako *čtyřicetiletka* (*čtyřicetileté období totality*): *Před miléníem sv. Václava roku 1929 se jako poslední stihla bronzová vrata a potom už přišla krize, válka, dvouletka, čtyřicetiletka* (Lidové noviny 1997); *Kopaničářské slavnosti musely přitom překonat čtyřicetileté období vlády socialismu, kdy se z akce stal politický mítink* (MF DNES 1999). Konkrétní doklady ukazují, že především texty s univerbizáty *pětiletka*, *dvouletka* mají široké stylové rozpětí a že stylová charakteristika textů s nimi a textů s víceslovnými výrazy *pětileté období*, *pětiletý plán*, *dvouleté období*, *čtyřicetileté období* se od sebe výrazně neliší.

4.2. Z univerbizovaných označení *pracovní doba*, *pracovní směny* apod. substantivními číslovkami (srov. Karlík, Nekula, Rusinová, 1996: 305-306; Šticha, 2003: 234) podle délky v hodinách: *dvanáctka*, *čtyřicetihodinková směna*, *šestnáctka* (*dvanáctihodinová směna*, *desetihodinová směna*, *osmihodinová směna*, *čtyřicetihodinová směna*) se v SYN2000 podařilo nalézt 2 doklady se slovem *dvanáctka* a 2 se slovem *šestnáctka*, s víceslovným spojením *dvanáctihodinový pracovní režim*, *dvanáctihodinová směna* / *pracovní doba* se objevilo 26 dokladů, zatímco s výrazy *šestnáctihodinová směna*, *šestnáctihodinová pracovní doba* apod. nebyl vyhledán doklad žádný. Rozdíl mezi stylovým zabarvením textů se substantivními číslovkami a výrazy s adjektivem *dvanáctihodinový* je mnohem výraznější než např. rozdíl mezi texty s výrazy *pětiletka* a *pětileté období* apod. *Dvanáctka* a *šestnáctka* se vyskytují (kromě jednoho dokladu) v textech uměleckých převážně nespisovných: *Kolik ti to dělalo? To samý. Jsou to slušný prachy, za čtrnáct dní, řek, co jsem v týhle srabárně, beru takhle slušný prachy prvně. Dělalí jste oba tejdny dvanáctky? Jo a minulej tejden od čtvrtka do soboty šestnáctky* (Zábrana 1993) – *Nový rok. Nepřetržitý provoz s sebou přinesl i nezvyklý pracovní rytmus. Čtyři dny po sobě dvanáctihodinové směny, dvě denní, dvě v noci, další čtyři dny doma* (MF DNES 1998); *Bylo pár minut před sedmou a Helenka se vracela z dvanáctihodinové noční směny. Od telefonního sloupu nedaleko zastávky se odlepil pobuda a plotňáckým krokem se přibližoval* (Kratochvíl 1995).

5. Univerbizované názvy **institucí (škol)** konkurují zpravidla sousloví tvořenému přívlastkovým adjektivem s komponentem *-letý* a (řídícím) substantivem *škola* a bývají odvozeny sufixem *-ka* od odvozovacího základu adjektiv *devítiletý, osmiletý, jedenáctiletý, dvanáctiletý*. Nejvíce dokladů bylo má univerbizát *devítiletka* – 21, zatímco *základní devítiletá škola* 16 dokladů. Slovo *jedenáctiletka* se nachází ve 20 dokladech, *jedenáctiletá střední škola* v 5 dokladech, *osmiletka* má 9 dokladů a *osmiletá škola* 5 dokladů, *dvanáctiletka* – 6 dokladů, zatímco výraz *dvanáctiletá škola, dvanáctiletá střední škola* v SYN2000 nalezen nebyl. Převažují v textech publicistických, objevují se i v uměleckých dílech nebo populárněnaučných publikacích SYN2000. Jak texty s univerbizáty, tak texty se souslovími z této významové skupiny jsou spisovné, popř. v uměleckých textech se v jejich kontextu nacházejí výrazy citově zabarvené: *Ne... málem bych vykřikla. Vždyť je to Bohoušek! Náš učitel tělocviku z devítiletky!* (Rudolf 1985); *Vlastní kariéru Marie Šlumpová nikdy nebudovala. Po břec-lavské osmiletce absolvovala rodinnou školu, za války odjela vydělávat na půltřetího roku do bohaté vídeňské rodiny* (Lidové noviny 1999). Následující doklady ukazují využití sousloví v kontextu výrazů s odlišným stylovým zabarvením: *Za podraz označuje osm z jedenácti pedagogů působících v Základní devítileté škole v Dolních Hbitech na Příbramsku čtvrtetní jednání jejich ředitelky* (MF 1997) – *Základní devítiletá škola ve Svitávce si v sobotu 21. června připomněla sto let svého trvání* (Regionální noviny Boskovicka 1997)

6. Univerbizované názvy **rostlin** jsou zpravidla termíny s výjimkou obecně-českého výrazu *zimák* (srov. SsJČ VIII 1989: 301) tvořeného od adjektiva *zimní* a konkurujícího sousloví *zimní dub / dub zimní*. Sousloví tvořenému adjektivem *dvouletý* a substantivem *rostlina* konkuruje univerbizát *dvouletka* (*dvouletá rostlina*; srov. SsČ 2005: 74) a sousloví *trvalá / vytrvalá rostlina / květina* konkuruje univerbizát tvořený sufixem *-ka* od odvozovacího základu adjektiva *trvalý – trvalka* (srov. SsČ 2005: 457).

V korpusu SYN2000 převažuje výskyt slova *trvalka* nad ostatními univerbizovanými i víceslovnými názvy rostlin: objevuje 302 x a převažuje v textech populárněnaučných: v těch byl tento univerbizát nalezen 227, nejčastěji v publikaci *Plánování zahrady*, v publicistických textech má 61 dokladů. Počet dokladů se souslovími je výrazně nižší: *vytrvalá rostlina* má 55 dokladů, podobně jako *trvalka* převažuje v textech odborných populárněnaučných a encyklopedických. Sousloví *trvalá rostlina* bylo nalezeno 5 x, *vytrvalá květina* 2 x. Další výrazy se objevují v počtu ještě nižším: *dvouletka* s významem „dvouletá rostlina“ 27 x, nejčastěji opět v textech populárněnaučných – 20 x, 4 x v textech publicistických. Souslovný

termín *dvouletá rostlina* má pouze 13 výskytů, převážně v populárně-naučných textech (9 x). 33 x byl nalezen termín *jednoletá rostlina*, zatímco doklad slova *jednoletka* se neobjevil. O tom, že i univerbizované názvy rostlin jsou výrazy terminologické, svědčí jejich užívání v kontextu dalších termínů a v textech odpovídajících normám odborného stylu: *Aubrieta Gurgedyke Tářička Stálezelená* trvalka pěstovaná pro žlutozelené květy, dává přednost vlhké půdě a polostínu, výška 15 cm, šířka 60 cm; U některých rodů, například *Dianthus* (karafiát, hvozdík), je třeba vzít v úvahu, že charakteristika druhů, které rod zahrnuje, se liší – jeden druh je stálezelená trvalka, jiný opadavý keř (Brokes 1990); *Carum carvi* Kmín kořený. Otuzilá dvouletka, sklízí se mladé listy a v pozdním létě i zralá semena, roste v úrodné půdě na plném slunci; výška v prvním roce až 20 cm, ve druhém roce 60 cm; *Alcea rosea* Topolovka, růžová dvouletka pěstovaná pro vysoké klasy květů roste v každé propustné půvě, na plném slunci (Brokes 1990). Doklady se sousovnými označeními těchto rostlin ukazují užití v textech stejné stylové charakteristiky: *Aponogeton distachyos*. Vytrvalá vodní rostlina pěstovaná pro vzplývavé listy a vonné bílé květy, roste na slunných stanovištích v hluboké vodě; rozrůstá se do šířky 1,2 m. (Brokes 1990); Na rozdíl od vápníku však obsah fosforu v rostlinách klesá s přibývajícím růstem především u trvalých rostlin od jara do podzimu podobně jako klesají veškeré dusíkaté látky, a to až o 10 % (Myslivoštov); OKRA, IBIŠEK JEDLÝ (*Hibiscus exculenta*) Plody jednoleté rostliny z čeledi slézovitých, původem z tropické Afriky, se v jižních státech Ameriky přidávají do tzv. okrové polévky a pokrmů s rýží (Kuchařské suroviny a přísady 1996); *Sedum* Rozchodník Vytrvalá, jednoletá nebo dvouletá rostlina se v mnoha druzích pěstuje v propustné půdě, na plném slunci nebo v polostínu (Brokes 1990).

Univerbizát *zimák* byl nalezen jen 1 x, *zimní dub* 7 x. Doklady s těmito výrazy ukazují odlišné stylové zabarvení: text se slovem *zimák* sice začíná jako odborný výklad, pokračuje však s využitím prostředků typických pro běžnou mluvu (metaforami): *Naproti tomu zimák má rovnější větve a kratší žaludy. Nejlépe je rozoznate podle listové čepel. Křemelák má listy u řapíku vykrojené nebo uťaté, drnák má listovou čepel klinovitě zúženou. Laik by řekl, že letní dub nosí šortky a zimní pumpky* (Bizoní vítr 1996, č. 1).

7. Univerbizované názvy **živočichů (koňů)** jsou odvozeny od složených adjektiv s komponentem *-letý* vyjadřujících věk a vyskytují se zřídka. 4 x se objevil výraz *tříletek* v publicistických textech (*tříletý kuň* ve 37 dokladech), 2 x *dvouletek* v textu uměleckém a publicistickém (*dvouletý kuň* ve 25 dokladech), 1 x *čtyřletek* publicistickém textu (*čtyřletý kuň* ve 13 dokladech). Konkrétní texty ukazují, že

podobně jako u univerbizovaných a víceslovných názvů rostlin není výraznější rozdíl ve stylové charakteristice s nimi: *Boston jel na rezavě červeném Valachovi, jeho Donkuljuk, v té době dvouletek, byl ještě mladý...* (Ajtmatov); *Tříletky čeká poslední zkouška před českým derby. Na startovní listině je 14 koní.* (MF DNES 1994) – *Na trati 2800 metrů změří síly osmička čtyřletých a starších koní; Z rámcových dostihů stojí za pozornost dvě klání vyhrazená dvouletým koním V Ceně Velkopopovického kozla na 1314 metrů mají největší zkušenosti Game Over (ž. Török) a Familie Sectori (Panc)* (MF DNES 1996).

Právě univerbizáty odvozené nejčastěji sufixem *-ka* od výrazů s časovým významem potvrzují pronikání tohoto typu výrazů do textů psaných převážně publicistických, ale také populárněnaučných, jejich pronikání do spisovného jazyka a uplatnění v terminologické platnosti. Současně se ukazuje široké uplatnění univerbizátů nejen v textech z odlišných stylových oblastí, ale též v kontextu výrazů různé stylové charakteristiky.

[Příspěvek byl vypracován s podporou řešení projektu GA405/06/1057 Kapitoly z české gramatiky]

Literatura

- Čechová M. a kol., 2003, *Současná česká stylistika*, Praha: ISV.
 Čermák F., Blatná R. a kol., 2005, *Jak využívat Český národní korpus*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Dokulil M., 1967, *Tvoření slov v češtině 2. Odvozování podstatných jmen*, Praha: Academia.
 Hubáček J., 1988, *Malý slovník českých slangů*, Ostrava: Profil.
 Karlík P., Nekula M., Pleskalová J. a kol., 2002, *Encyklopedický slovník češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Karlík P., Nekula M., Rusínová Z. a kol., 1996, *Příruční mluvnice češtiny*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
 Kocek J., Koprivová M., Kučera K. a kol., 2000, *Český národní korpus. Úvod a příručka uživatele*, Praha: Filozofická fakulta Univerzity Karlovy.
Slovník spisovné češtiny, 2005, Praha: Academia.
Slovník spisovného jazyka českého I–VIII, 1989, Praha: Academia.
 Štícha F., 2003, *Česko-německá srovnávací gramatika*, Praha: Argo.

Doklady jsou citovány z Českého národního korpusu SYN2000, přístupného na adrese, <http://ucnk.ff.cuni.czz> následujících textů: *Bizoni vítr*, *Hospodářské noviny*, *Lidové noviny*, *Mladá fronta DNES*, *Reflex*, *Respekt*, *Zahrádkář*.

Odborné texty populárně naučné

Brokes J., 1990, *Plánování zahrady*, Praha: Slovart.

České dráhy. Staženo z internetu, 1999.

Kuchařské suroviny a přísady, 1996, Praha: Slovart.

Myslivost 1997 (periodický tisk)

Literatura faktu

Bubílková Z., 1993, *Co kamery neviděly*, Praha: Nakladatelství Lidové noviny.

Černý V., 1994, *Paměti*, Brno: Atlantis.

Umělecké texty

Ajtmatov Č., 1988, *Popraviště*, Praha: Lidové nakladatelství.

Kratochvíl J., 1995, *Avion*, Brno: Atlantis.

Rudolf S., 1985, *Metráček*, Praha: Československý spisovatel.

Škvorecký J., 1990, *Tankový prapor*, Praha: Galaxie.

Zábrana J., 1993, *Sedm povídek*, Brno: Atlantis.

Simple expressions s with „temporal meaning derived from phrases and compound expressions (in the texts of the Czech national corpus)

We are going to deal with the simple expressions with components *-minutovka*, *-hodinovka*, *-letka* (*dvouletka*, *pětiletka*...) and with other simple expressions (*trvalka*, *časovka*...) that have been derived from phrases and compound expressions with the adjectives with components *-minutový*, *-hodinový*, *časový* (*časovka*), *-letý* (*dvouletý*, *pětiletý*), from verbal adjective *trvalý* (*trvalka*). We are going to research the frequency of the simple expressions *dvacetiminutovka*, *desetiminutovka*, *dvouhodinovka*, *časovka*, *trvalka*, *dvouletka*, *pětiletka*... into the texts of Czech national corpus SYN2000 and to compare the frequency of them with the frequency of phrases and compound expressions *desetiminutová hra*, *pětiminutové přerušeni hry*, *hodinový závod*, *čtyřadvacetihodinový maratón*, *vytrvalá rostlina*, *časový závod*, *jízda na čas* and all that and appearance of them in various types of texts.

Keywords: *compound expression, compound term, simple / one-word, expression, word with temporal meaning, stylistic characteristic of texts.*